

Savolainen »sohva-ilmio»?

Suomen yleiskielen *ts*-yhtymän murrevastineiden historiallista taustaa

Suomen länsi- ja itämurteiden välisistä eroista tärkeimpiä on yleiskielen *ts*-yhtymien vastineiden edustus. Mikäli pidetään silmällä vain vahva-asteisia vaihteluvariantteja, voidaan yleistäen sanoa, että länsimurteissa vallitsee *tt* (*kattoo, mettä*), idässä *ht* (*kahtoo, mehtä*; levikistä tarkemmin Mieliäinen 1991: 10–13). Kirjakielen *ts*:llä on identtisiä vastineita vain nykyisen Suomen rajojen ulkopuolella Kannaksen ja Luoteis-Laatokan murteissa. Muuten itämurteiden eteläosassa on vastineena *ss* (*kassoo, messä*). Jonkin verran *ss*-edustusta on myös länsimurteissa mm. Lohjan, Karjalohjan ja Sammatin tienoilla. Länsimurteista Rauman seudulta tunnetaan lisäksi soinniton dentaalispirantti *ʃ*. (Vastineiden levikistä ks. Kettunen 1940: kartat 8–10; Leskinen 1963: 186–195; Rapola 1966: 183–186 ja 1969: 38–39; Itkonen 1980: 12–15; Mieliäinen 1981: 127–139; Ikola 1984: 114.)

Vastineiden historian selvittäminen on osoittautunut ongelmalliseksi. Aivan alkuperäisin varhaisuomalainen edustus on lähisukukielten vastineiden perusteella arvioiden ollut *ts*-yhtymä tai soinniton dentaali-affrikaatta **c(c)*. Yhtymä ja affrikaatta sisältävät foneettisesti ajatellen samat elementit, joskin tavujaon ja mahdollisesti kvantiteetin kannalta eri tavoin järjestäytyneinä, joten niitä on rekonstruktioissa vaikea erottaa toisistaan (ks. esim. Laanest 1982: 97–99). Etäsukukielet todistavat yksiselitteisesti, että vielä varhaiskantasuo-

Havainnot

messa ja tätä edeltävissä kehitysvaiheissa konsonanttisysteemiin on kuulunut sekä liudentunut että liudentumaton dentaali affriikka, mutta myöhemmin nämä ovat tavalla tai toisella poistuneet järjestelmästä. Affrikaattoja on tosin nykyäänkin eräissä itämerensuomalaisissa kielissä, mutta Terho Itkonen, joka on yksityiskohtaisesti tarkastellut mahdollisista säilymätapauksista todistavaa sanastoa, on tullut siihen tulokseen, että nykyiset affrikaatat ovat sekundaareja (Itkonen 1980: 17–19). Vanhat affrikaatat ovat joko muuttuneet muiksi yksinäiskonsonanteiksi, tai sitten ne ovat strukturoituneet uudelleen konsonanttiyhymiksi, käsiteltävänä olevassa tapauksessa siis *ts*-yhymäksi.

Murteentutkijoiden keskuudessa yleisimmin vallitsevan käsityksen mukaan kaikkien suomen länsimurteiden edustukset sekä itämurteiden edustuksista ainakin *ht* ovat palautettavissa *ts*-yhymästä syntyneeseen soinnittomaan dentaalispiranttigeminaataan (Leskinen 1963: 197; Rapola 1966: 190–191 ja 1969: 40; Mielikäinen 1981: 142; Ikola 1984: 114). Läntisen Karjalan *ts* edustaisi varhaisuomalaisen *ts* > ʒ -muutoksen ulkopuolelle jäänyttä kantaa, ja suoraan *ts*:stä voisi juontua myös ainakin osa itämurteiden *ss*-edustusta (Ruoppila 1955: 81–82; Leskinen mts. 195–198; Mielikäinen mts. 141). Itämurteiden *ht*-edustuksen kannalta huomionarvoista ja samalla hieman oudoksuttavaa on se, että länsi- ja itämurteille tässä kohdin rekonstruoidaan yhteinen tausta eli dentaalispiranttigeminaatta ʒ. Aikoinaan ajateltiin, että savolaiset olisivat hämäläis-karjalaista sekakansaa, ja tältä kannalta saatettiin pitää odotuksenmukaisena keskeisten kieltenpiirteiden selittymistä läntiseltä pohjalta. Tämä käsitys on kuitenkin nykyään hylätty, ja savolaismurteita pidetään kaakkoismurteiden rinnalla muinaiskarjalaisen kielimuodon jatkajina (Mielikäinen mts. 37). Muinaiskarjalaan spirantitiedustuksen ei kuitenkaan oleteta koskaan ulottuneen. Savolaisen *ht*-edustuksen alkuperää on siis syytä pohtia uudelleen.

Aila Mielikäinen on todennut (mts. 142), että monista tutkimuksista huolimatta savo-

laimurteiden hypoteettinen spirantitiedustus on jäänyt sekä iältään että alkuperältään epäselväksi. Keskeisiä ajoituskysymyksiä on kaksi: olisi ratkaistava se, milloin alkuperäinen *ts*-yhymä olisi muuttunut spirantiksi, sekä se, milloin spirantti olisi edelleen muuttunut *ht*-yhymäksi. Koska Vermlannin savolaismurteet ovat jo *ht*-edustuksen kannalla, on molempien oletettujen muutosten täytyntä tapahtua ennen 1600-luvun alkua.

Ajoitusongelmaan on yritetty hakea valaisua vanhoista kirjakielisistä lähteistä, mutta näiden tarjoama todistusaineisto on vaikeasti tulkittavaa. Vanhat asiakirjatiedot viittaavat siihen, että joissakin murteissa *ht*-edustusta olisi saattanut esiintyä jo 1400-luvulla (Ojansuu 1910: 100; Mielikäinen 1981: 141). Jos *ht* palautuisi spiranttiin, spirantin täytyisi olla siis tätä vanhempi. Toisaalta 1500-luvun vanhimmista kirjallisista lähteissä ehdottomasti vallitseva kirjoitustapa on *tz*, joka voisi hyvin viitata *ts*-ääntämykseen. Samoin on laita keskiaikaisissa asiakirjoissa.

Martti Rapolan mukaan vanhimpien kirjallisten lähteiden ortografinen käytäntö selittyy sekä vanhan saksan että ruotsin mallista, joiden mukaan *tz*-merkintä (samoin kuin harvinaisempi *dz*) tarkoitti *ts*-yhymää [!] (Rapola 1965: 89–90 ja 1966: 186). Suomen kirjakielen *tz*:n Rapola kuitenkin Ojansuuhun viitaten olettaa ääntyneen enimmäkseen spiranttina. Näin ollen *tz*-merkinnän ehdoton suosituimmuusasema selittyisi Agricolaan v a n h e m m a n käsi- kirjoitustradition perusteella. Tosin Rapola tähdentää sitä mahdollisuutta, että myös *ts*-ääntämys saattoi Agricolan aikana olla vielä säilyneenä nykyistä laajemmilla alueilla, ja näin *tz*-merkintä olisi voinut saada suoraan tukea myös ääntämyksestä (Rapola 1965: 90–91). Kun muistetaan, että Agricola oli syntynyt Pernajassa ja käynyt koulunsa Viipurissa, tuntuu juuri hänen osaltaan mahdolliselta pitää *ts*-ääntämistä tutuna. Sen sijaan on vaikeampi ymmärtää, miksi äännesuhteiltaan leimallisesti lounaissuomalaisina pidetyissä (Penttilä 1932: 53–55) Westhin tekstissä ja Upsalan evankeliumi-

kirjan katkelmassa *tz*-merkintä on käytännöllisesti katsoen yksinomainen. Olisiko painettua kirjakieltä edeltänyt traditio voinut olla niin vahva, että vaikka lounaismurteissa yleisesti olisi äännetty spirantti, olisi silti käytetty vanhasta muistista *ts*-yhtymään viittaavaa kirjoitusasua?

Edellä todettiin, että hypoteettiseen laajaan varhaisuomalaiseen spirantitiedustukseen palautuvaa *ht*-yhtymää tunnetaan asiakirjamerkinnoista jo 1400-luvulta, joten spirantitiedustuksen täytyisi olla tätä vanhempi. Tältä kannalta tuntuu mahdottomalta olettaa, että jos yhtymä tosiaan olisi jo ennen 1400-lukua muuttunut spirantiksi, lounaismurteiden alueella *ts*-ääntämyskin olisi ollut tuttu vielä Agricolan aikaan. Rapolan mallin mukaan pitäisi samanaikaisesti olettaa keskiaikaista, lähes yleissuomalaista spirantitiedustusta, traditioon perustuvaa mutta äännearvoltaan vieraskielisistä esikuvista poikkeavaa *tz*-merkintää 1500-luvulla ja tätä tukevaa, nykyistä laaja-alaisempaa ja erityisesti kirjakielen pohjana olevissa lounaismurteissa esiintyvää *ts*-ääntämystä. Mielikäinen on savolaismurteiden osalta pitänyt epäilyttävänä myös sitä, että Rapola on olettanut ilman selvää syytä hypoteettisen spirantin kehittyneen samanaikaisesti kahden eri suuntaan samassa murreryhmässä: hän olettaa sekä eteläsavolaisen *ss*:n että Vermlannin savolaismurteista sekä asiakirjanimistöä tunnetun *ht*:n syntyneen soinnittomasta dentaalispirantista keskenään samoihin aikoihin, viimeistään 1500-luvun alkupuolella (Mielikäinen 1981: 141). Selitys implikoi samalla myös spirantitiedustuksen olleen hyvin laaja-alainen jo ennen 1500-luvun alkua, mikä ei sovi yhteen vanhimman kirjakielen *tz*-merkinnän ja tätä mahdollisesti tukeneen *ts*-ääntämyksen kanssa.

Parhaat esimerkit selvään spiranttiääntämykseen viittaavista kirjoitustavoista ovat peräisin 1600-luvulta, erityisesti karkkulais-syntyisen Abraham Kollaniuksen kielestä (*ihdhe, mehdhän, Ruohdhin*). Spirantista on myös foneettisia kuvauksia, joista vanhin on saksalaisen lääkärin ja polyhistorin Martin Fogelin käsikirjoituksissa vuoden 1670 tienoilta. Vaikka spirantin levinneisyysalue

1900-luvulle tultaessa onkin kutistunut häviävän pieneksi, löytyy kirjallisuudesta lukuisia viitteitä sen aiemmasta laaja-alaisuudesta, esim. Tyrvään ja Huittisten suunnalta. (Rapola 1966: 187–188; laaja esimerkkiluettelo on Strengillä 1907: 33–38.) Mikään ortografinen tai muukaan seikka ei kuitenkaan vaadi olettamaan, että spirantitiedustus olisi ollut yksinomainen edes kaikissa länsimurteissa parhaimpina kukoistusaikanaan, savosta puhumattakaan. Paremminkin voidaan ajatella, että ortografian horjunta (esimerkkejä esim. Rapola 1965: erit. 92–93) viittaa siihen, että muitakin ääntämistapoja tunnettiin. Samalla tavoin voi tulkita Henrik Florinuksen suurisuuntaisen uudistusliikkeen, jolla hän korvasi vuoden 1642 Raamatusta johdonmukaisesti käytetyn, spiranttiin viittaavaksi tulkitun *dz*:n *tz*-merkinnällä. Kun *d* ja *dh* olivat vanhastaan tunnettuja ja ruotsin mallin mukaisia soinnillisen dentaalispirantin merkintätapoja (Rapola 1965: 88–89), voidaan *d*:stä luopuminen nähdä pyrkimyksenä päästä eroon spiranttiin viittaavasta ortografiasta. Huomionarvoinen asia on myös, että vaikka Kollaniuksen lainsuomennos oli tarkoitettu painettavaksi, tarkastajat eivät sen kieliasua hyväksyneet vaan »laskettelivat sen kielestä kaupungilla pilkkaa ja rupesivat itse päästensä ihan uutta suomenosta valmistamaan». Kollanius valitti pilkanteosta, ja hovioikeus antoi tarkastajille kovat nuhteet, mutta uuden käännöstyön jatkamista pidettiin asianmukaisena. (Krohn 1897/1953: 164–165.)

Mielikäinen on todennut, etteivät vanhimmat kirjalliset lähteet anna mitään selvää kuvaa *ts*-yhtymän savolaisista vastineista 1500- ja 1600-luvuilla. Hänen esittämästään pellosniemeläisestä luettelosta vuodelta 1561 voi halutessaan nähdä viitteitä kaikkiin mahdollisiin murre-edustuksiin: *Hassoin sälkä, Hatzoinmäen selkä, Medza Taiffual, Patasmäki* (’patsas-), *Wichtamaa, Witasmaa, Witsasen Kangas* (Mielikäinen 1981: 140). Mielikäinen viittaa myös siihen, että asiakirjanimistöä on tullut eri tavoin, mainiten esimerkkinä mm. Strengin tutkimuksen, jonka mukaan *ts*:ään

Havaintoja

palautuvan *ss*:n alue on aiemmin ulottunut Viipurin seuduilta Kymille asti ja *ht*-edustuksen laaja levikki olisi vasta myöhemmän ekspansion tulosta. Viimeksi mainitun ajatuksen perustaksi Streng on esittänyt havaintoja, joiden mukaan *ht* on myöhemminkin ollut ekspansiivinen. Vaikka Strengin käsityksiä muuten onkin arvosteltu, *ht*-alueen laajeneminen on voitu vahvistaa myöhemmissäkin tutkimuksissa (Leskinen 1963: 198; Mielikäinen 1991: 10–11).

Erimielisyyttä on ollut myös siitä, mil-laisten välivaiheiden kautta *ts*-yhtymän kehitys on kulkenut. E. N. Setälä sovitti kehityksen kuuluisaan astevaihteluteoriaansa siten, että vahva-asteisen *ts*-yhtymän heikkoksi vastineeksi olisi syntynyt **ɔs*, ja tästä olisi assimilaaation kautta ensin kehittynyt **ʒs* ja sitten **ʒʒ*, mutta kyseisen laajan astevaihteluteorian hylkäämisen jälkeen on esitetty muita mahdollisuuksia (Rapola 1966: 189–190). Rapolan oman selityksen mukaan kehitys olisi voinut olla **ts > tʒ > *ʒʒ*, joskin toisena mahdollisuutena hän pitää kulkua **ts > *ʒs > *ʒʒ* ja kolmantena suoraa hyppäystä **ts > *ʒʒ* (mts. 190). Myös länsimurteissa vallitsevaan *tt*-edustukseen voitaisiin puhtaasti fonetiikan kannalta päästä luontevasti suoraan *ts*-edustuksesta; tähän viittaavaa evidenssiä löytyy mm. lasten kielestä. Itämurteiden *ss*-edustuksen on eksplisiittisesti oletettakin palautuvan regressiivisen assimilaaation kautta suoraan *ts*:ään (esim. Leskinen 1963: 195–197).

Terho Itkonen selitys on edellisiä monin verroin mutkikkaampi. Tämän mukaan länsisuomalainen spirantti olisi syntynyt astevaihtelun kautta sellaisessa kielen kehityksen vaiheessa, jossa yksinäisaffrikaatat olisivat jo kadonneet systeemistä mutta affrikaatta olisi kuitenkin esiintynyt geminaattana mm. germaanis- ja balttilaisperäisissä lainasanoissa, joissa se oli otettu käyttöön eräiden konsonanttiyhtymien substituutiina. Kun geminaatta-affrikaatta pyrki geminaattaklusiilien mallin mukaan osallistumaan astevaihteluun, mutta systeemistä puuttui heikon asteen edustajaksi sopiva yksinäisaffrikaatta, syntyi heikon asteen edus-

tajaksi soinniton spirantti, joka systeemin kannalta sopi rinnastettavaksi järjestelmässä jo ennestään oleviin, alkuperäisten yksinäis-klusiilien heikkoa astetta edustaviin soinnillisiin spirantteihin. Kun heikossa asteessa olisi ollut soinniton yksinäisspirantti *ʒ*, sen vahvaksi asteeksi kehitettiin analogisesti geminaattaspirantti *ʒʒ*. (Itkonen 1980: 23–24.)

Itkonen ajoittaa muutoksen viimeistään keskiaikaan ja pohtii lisäksi mahdollisuutta, että vauhdittajana olisi ollut germaaninen vaikutus: muutosta olisivat edistäneet kaksikieliset henkilöt, joiden systeemiin kuului mainittu spirantti mutta ei affrikaattaa (mts. 26). Helpompi tapa päästä eroon *cc*-affrikaatasta olisi ollut korvata se *ts*-yhtymällä, ja juuri tällaista kehitystä Itkonen itsekin olettaa suomen kaakkoismurteissa, virossa ja liivissä (mts. 21). Germaanisvaikutteisesta länsisuomalaisesta edustuksesta Itkonen sulkee yhtymävaihtoehdon pois olettaen vaikuttajakielen edustavan sellaista germaanista kielimuotoa, johon *ts*-yhtymää ei vielä ollut syntynyt. Näin ollen germaanista vaikutusta voisi edes periaatteessa pitää mahdollisena vain tiukoin kronologisin rajoituksin: kuten Itkonen itsekin toteaa, kantaskandinaavissa *ts*-yhtymä on syntynyt vuosien 550–800 vaiheilla. Gootissa yhtymä on tätäkin vanhempi. Soinniton dentaalispirantti katosi kantaskandinaavista muuttamalla soinnilliseksi vuoden 700 tienoilla, joten länsisuomalaisissa murteissa muutoksen olisi täytynyt tapahtua ennen sekä *ts*-yhtymän syntyä että soinnittoman dentaalispirantin katoa.

Itäsuomalaisiin murteisiin rekonstruoitua spirantitiedustusta Itkonen pitää joka tapauksessa myöhäisemmän läntisen vaikutuksen tuloksena (mts. 25). Länsimurteidenkin osalta voisi huomauttaa, että hypoteettiset jatkokehityksen vaiheet ovat mutkikkaat. Selityksessä on keskeisellä sijalla affrikaatan osallistuminen astevaihteluun, mutta myöhemmät jatkajat ovat suurelta osin astevaihtelun ulkopuolella. Mm. hämäläismurteiden vaihteluttoman *tt*-edustuksen Itkonen kytkee *t*:n heikkona asteena esiintyneen dentaalispirantin muuttumiseen

l:ksi: kun soinnillinen spirantti katosi, soinniton jäi systeemissä yksinäiseksi ja se korvattiin *t*:llä (mts. 24). Jos sen sijaan vanhaan tapaan oletettaisiin, että affrikaatan välitön jatkaja olisi ollut *ts*-yhtymä, olisi helpo ymmärtää sen jatkajien laaja astevaihteluttomuus.

Soinnitonta dentaalispiranttia edellyttävät selvimmin tietysti Rauman seudun murteet, joissa spirantti on säilynyt nykypäiviin asti, ne länsimurteita koskevat kielitieteelliset muistiinpanot, joissa spiranttiääntämystä eksplisiittisesti kuvataan joko ortografisin keinoin tai lingvistisen deskription avulla, sekä *s a v o l a i s m u r t e i d e n* *ht*, jota foneettisesti on vaikea selittää suoraan *ts*-yhtymästä käsin. Vanhoille asiakirjamerkinnoille ei voi antaa todistusvoimaa yksityisten murteiden osalta, koska jälkepäin ei voi tietää, edustavatko niissä valitut käytänteet paikallista ääntämystä, kirjallista perinnettä, kirjurin omaa kotimurretta vai heijastaako epäjohdonmukaiselta näyttävä käytäntö paikkakunnalla todella vallinnutta ääntämisen kirjavuutta. Valaiseva esimerkki tästä on edellä mainittu pellosniemeläinen luettelo.

Varmana on pidettävä sitä, että kehityksen lähtökohtana on ollut *ts*, samoin sitä, että yhtymästä syntynyt spirantitiedustus on aiemmin ollut yleisempi kuin se on nykyään. Mikään seikka ei kuitenkaan suoranaisesti todista, että myös savolaisten esi-isät tai kaikkien länsimurteiden puhujat olisivat joskus ääntäneet spirantteja. Jo edellä on todettu, että sekä *tt* että *ss* voivat selittyä suoraan *ts*:stä ilman välittävää spiranttivaihetta. Jos sitten tarkastellaan pelkästään *ht*-kantaa edustavia savolaisia, ei oikeastaan voi pitää edes todennäköisenä, että he ensin olisivat suurella vaivalla opetelleet ääntämään spirantin ja kohta perään muuttaneet sen helpommin äännettäväksi konsonanttiyhtymäksi. Paljon yksinkertaisempaa on olettaa, että joutuessaan tekemisiin länsimurteiden puhujien kanssa ja tutustuessaan länsisuomalaiseen spiranttiääntämukseen joko arkipäivän puhekuppanien tai kirjasuomea puhuvien pappien välityksellä savolaiset korvasivat sen suoraan *ht*-yhtymällä samal-

la tavoin kuin suomalaisilla on ollut tapana korvata ruotsalaisissa lainasanoissa esiintyvä frikatiivigeminaatta *ff* yhtymällä *hv*. Turkulainen tai yleensä ruotsin kielen vaikutuspiirissä elänyt suomalainen saattaa puhua *kaffelista*, *soffasta* ja *toffelista* (ks. esim. Grönholm 1988: 226–227 sekä sanaston ao. artikkelit), mutta supisuomalainen ääntämys kallistuu *kahvelin*, *sohvan* ja *tohvelin* kannalle. Foneettisesti tämä on luonnollista, sillä *ff* ja *hv* sisältävät samat friktioelementit ja labiodentaalisen artikulaation, joskin eri tavoin segmentoituina eli omaan äännesysteemin ennestään kuuluviksi osiksi tulkituina. On mahdollista olettaa, että myös geminaattaspirantti on savolaisen kuulohavainnossa hajonnut ennestään tutuiksi rakennneosiksi: *h* on jäänyt edustamaan frikatiivista osaa, *t* dentaaliartikulaatiota.

Länsisuomalaisen spirantitiedustuksen on oletettava olleen ainakin jossain määrin ekspansiivinen, koska se kaiken kaikkiaan on suomen murteissa uudennos. Lähimmätkään sukukielet eivät mitenkään viittaa soinnittoman dentaalispirantin alkuperäisyyteen. Spirantin syntymistä *ts*-yhtymästä voidaan sinänsä pitää foneettisesti luonnollisena assimilaatioilmionä. Jo edellä on mainittu Rapolan viitteen tähän mahdollisuuteen, ja samasta muutoksesta on kysymys myös Setälän ja hänen monien oppilaidensa (esim. Kannisto, Streng) konstruimassa välivaiheessa **ʒs*, kunhan vain jätetään laaja ja vanhentunut astevaihteluteoria muutoksen laukaiseena selityksenä huomiotta. Muutos voidaan tulkita myös tavunloppuisen klusiiliartikulaation yleiseksi heikentymiseksi. Paralleelina mainittakoon, että myös eräissä saamen murteissa on konsonanttiyhtymän alkukomponenttina olevasta *t*:stä syntynyt soinniton dentaalispirantti sekä alkuperäisissä että suomesta lainattujen sanojen mukana tulleissa **tk*-yhtymissä (esim. sm. *matka* ~ lpN *muot'ke* tai sm. *matka* > lpN *mat'ke*, Korhonen 1981: 171).

Mikäli klusiilin muuttumista spirantiksi pidetään äänneympäristöstä johtuvana foneettisena kehityksenä, kävisivät ymmärrettäväksi myös valtaedustuksesta poikkeavat

Havaintoja

yksityistapaukset. Esimerkiksi Rapola on pohtinut mahdollisuutta selittää Kustaa Renvallin Itä-Uudeltamaalta, Kymen tienoilta 1800-luvun alkupuolella mainitsemat *kadson, medsä, vidsa* -tyyppiset esimerkit todisteiksi *ts > ʒs* -muutoksen tulosvaiheesta (Rapola 1966: 190), mutta tämä tuntuisi mahdottomalta, mikäli koko muutosketju *ts > ʒs > ʒʒ* olisi ajoitettava keskiaikaan tai viimeistään 1500-luvun alkuun. Asia on toinen, jos pidetään muutosta eri tahoilla erikseen tapahtuneena ja foneettisista tekijöistä johtuvana. Koko vanhimman kirjakielen ortografinen kirjavuus voidaan tulkita samalla tavalla, jos lähdetään siitä, että kirjavuus heijastaa totunnaisten kirjoitustapojen lisäksi ääntämisen todellista variaatiota. Streng on huomauttanut siitä, että yksiselitteisimmin spirantiin viittaavaa ortografiaa (*dhz, dz, hz, th*) ovat suosineet erityisesti ne kirjoittajat, jotka itse ovat olleet varmalta spiranttialueelta kotoisin, esim. Jaakko Finno, Hemminki Maskulainen ja Samuel Gyllenstolpe (Streng 1907: 35–37).

Murteentutkijoille tuttua on myös se, että äänne muutos voi eri sanoissa edetä eri vauhtia. Tältä kannalta huomionarvoista on se, että ortografisesti tiukasti *tz*- tai *ttz*-merkinnän kannalla olevassa Westthin tekstissä (1540-l.) sana *viitsa* on merkitty muista poikkeavalla tavalla (*wijdzahansa, vidzalansa, vidzan*). Upsalan koodeksissa B 28, joka on tapana ajoittaa 1540-luvun lopulle, on muuten yksinomaisena *tz*-merkintä (keran *ttz*) paitsi sanassa *læpidze(n)*. Lisäksi samaa soinnittomaan dentaalispirantiin viittaavaa merkintää on sovellettu sanaan *vapadhz* 'vapaa', jossa ei ole kysymys alkuperäisestä *ts*-yhtymästä lainkaan. Sanojen yksilöllisiä kehitysmahdollisuuksia koskevin perustein voitaisiin ymmärtää myös, että jonkin verran sekä spirantiin että *ht*-yhtymään viittavia merkkejä löytyy jo keskiaikaisista kirjoitusasuista: foneettisehtoiset muutokset ja spirantin substituominen *ht*-yhtymällä ovat olleet yhtä mahdollisia keskiajalla kuin myöhemminkin. Näiden kohdalla voidaan tietysti vedota myös nimistön edellä todettuun heterogeenisuuteen.

Savolaismurteiden osalta on huomionar-

voista, että eteläsavolaisten murteiden *ss* voidaan nyt luontevasti liittää kaakkoismurteiden samanlaiseen edustukseen, joka puolestaan voidaan palauttaa assimilaation kautta suoraan alkuperäiseen *ts*-yhtymään. Mitään spirantista välivaihetta ei ole tarpeen olettaa. Mielikäinen onkin tähdentänyt sitä, että olisi outoa olettaa itämurteiden alueellisesti yhtenäisen *ss*-edustuksen olevan kahta eri alkuperää (1981: 141). Ei tietenkään ole foneettisesti mahdotonta olettaa eteläsavolaisen *ss*:n syntyneen dentaalispirantista, mutta mikään seikka ei suoranaisesti myöskään todista tällaisen muutoksen puolesta. Edellä esitetyn valossa se ei ole edes tarpeen, koska pohjoissavolaisen *ht*:n selittämiseksi ei tarvitse olettaa yhteissavolaista spiranttiakaan. Monissa tutkimuksissa (ks. edellä) todettu *ht*:n ekspansiivisuus voisi selittyä niin, että yhtymä on ymmärretty mm. kirjakielisyytensä takia hienona pidetyn länsisuomalaisen spiranttiääntämyksen tarkaksi vastineeksi. Eteläsavolainen *ss* olisi saman assimilaatiokehityksen tulosta, joka on muuttanut *ts*-yhtymän sibilanttigeminaatiksi monissa kaakkoismurteissa sekä eräissä länsimurteissa. Assimilaatiota on voinut vauhdittaa se, että sibilanttigeminaatta on fonotaktisesti yksinkertaisempi ja muistuttaa samalla »hienoa» spiranttia enemmän kuin alkuperäinen *ts*-yhtymä.

KAISA HÄKKINEN

LÄHTEET

- GRÖNHOLM, MAIJA 1988: Ruotsalaiset lainasanat Turun murteessa. Åbo Akademis förlag, Åbo.
- IKOLA, OSMO 1984: Suomen kielen historia. – Heikki Paunonen ja Päivi Rintala (toim.): Nykysuomen rakenne ja kehitys 2. Tietolipas 95. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- ITKONEN, TERHO 1980: Zur Geschichte der *ts*-Verbindung in den westfinnischen Dialekten. – Heikki Leskinen (toim.): Heutige Wege der finnischen Dialektologie. Studia Fennica 24. Suomalai-

- sen Kirjallisuuden Seura, Helsinki
- KETTUNEN, LAURI 1940: Suomen murteet III. A. Murrekartasto. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- KORHONEN, MIKKO 1981: Johdatus lapin kielen historiaan. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- KROHN, JULIUS 1897/1953: Suomalaisen kirjallisuuden vaiheet. Toinen, muuttamaton painos. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 1953.
- LAANEST, ARVO 1982: Einführung in die ostseefinnischen Sprachen. Buske Verlag, Hamburg.
- LESKINEN, HEIKKI 1963: Luoteis-Laatokan murteiden äännehistoria. I. Konsonantit. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- MIELIKÄINEN, AILA 1981: Etelä-Savon murteiden äännehistoria. I. Konsonantit. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- MIELIKÄINEN, AILA 1991: Murteiden murros. Levikkikarttoja nykypuhekielen piirteistä. Jyväskylän yliopiston suomen kielen laitoksen julkaisuja 36. Jyväskylä.
- OJANSUU, HEIKKI 1910: Savolaismurteiden äänteellisten erikoisuuksien iästä. – Suomalainen tiedeakatemia. Esitelmät ja pöytäkirjat 1910: I. Helsinki.
- PENTTILÄ, AARNI 1932: Upsalan suomenkielisen (1500-luvulta polveutuvan) evankeliumikirjan kielestä. – Suomi V: 13. Helsinki.
- RAPOLA, MARTTI 1965: Suomen kirjakielen historia pääpiirteittäin. I. Vanhan kirjasuomen kirjoitus- ja äänneasun kehitys. Muuttamaton jäljennöspainos (1. p. 1933). Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- 1966: Suomen kielen äännehistorian luennot. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- 1969: Johdatus suomen murteisiin. Tietolipas 4. Kolmas painos. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- RUOPPILA, VEIKKO 1955: Äyrämöismurteiden äännehistoria. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- SKM = Suomen kielen muistomerkkejä I. Mikael Agricolan Käsikirja ja Messu. Julkaisseet E. N. Setälä ja K. B. Wiklund. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 1893.
- STRENG, HARRY 1907: Konsonanttiyhtymä *ts* suomen kielessä. – Suomi IV: 5. Helsinki.
- Upsalan koodeksi B 28, ks. SKM I, teksti C.
- Westhin teksti, ks. SKM I, teksti B.